

"בְּדָד יֵשֵׁב, מְחוּץ לְמַחֲנֵה מוֹשְׁבוֹ"

מבית המצורעים 'עזרת ישוע' לבית החולים
על שם הנסן*

מיכל פרידמן

מאמר זה דן בבית המצורעים 'עזרת ישוע' בתקופה שבין שנות השלושים לשנות השישים, ובהפיכתו לבית החולים על שם הנסן. אבקש להראות כי בית המצורעים שיקף לא רק את שהתרחש בין כתליו, אלא גם שימש מיקרוקוסמוס למתחים בחברה הסובבת. אראה כיצד היחסים בין הצוות הרפואי לבין המטופלים, היהודים והערבים, שיקפו את המתח הדתי והלאומי הגואה בפלשתינה של אותה עת. אטען כי עם הקמת מדינת ישראל הפך בית החולים, שהמאושפזים בו היו כעת יהודים בלבד, לזירת מאבק עדתית-חברתית. בחינת הניסיונות להעביר את בית החולים ממוקומו בלב שכונת טלביה היוקרתית בירושלים אל הפריפריה הגיאוגרפית והחברתית של העיר מבליטה את אחרותו האולטימטיבית של המצורע.

"אִישׁ צָרוּעַ הוּא, טָמֵא הוּא; טָמֵא יִטְמָאֲנוּ הַכֹּהֵן, בְּרֵאשׁוֹ נִגְעוּ. וְהַצָּרוּעַ אֲשֶׁר בּוֹ הִנְגַע, בְּגָדָיו יִהְיוּ פְרָמִים וְרֵאשׁוֹ יִהְיֶה פָרוּעַ, וְעַל שֵׁפֶם, יַעֲטֶה; וְטָמֵא טָמֵא, יִקְרָא. כָּל יָמֵי אֲשֶׁר הִנְגַע בּוֹ, טָמֵא טָמֵא הוּא: בְּדָד יֵשֵׁב, מְחוּץ לְמַחֲנֵה מוֹשְׁבוֹ" (ויקרא יג, מד-מו).¹

ראשיתו של כל דיון בצרעת, במצורעים וביהודים היא במקרא. הפסוקים שלעיל מבטאים היטב את ההבחנות שיצרה המחלה בין החולים לבריאים, בין הטמאים לטהורים, בין הדחויים לשייכים. הבחנות אלה המשיכו ללוות את המצורעים במשך אלפי שנים – חרף העובדה

* המאמר מבוסס על עבודה סמינריונית שנכתבה בהנחיית פרופ' יעפתי וייס בקורס "המפנה המרחבי: מיפוי מחדש של ידע היסטורי", החוג להיסטוריה, האוניברסיטה העברית, שנת הלימודים תשע"ז.

כי כבר במאה השתים עשרה קראו מלומדים יהודים להבחין בין המחלה המקראית לבין המחלה שכונתה בימיהם צרעת. הקונצנוס המחקרי כיום תומך בהבחנה זו, בין היתר עקב כך ששום סימן מאלה המוזכרים במקרא איננו אופייני למחלה המוכרת משנות החמישים ואילך כמחלת הנסן.⁸ חרף הזיהוי השגוי בין המחלות, קישורן היה בעל השפעה מכרעת בעיצובה של תפיסת המערב את קורבנות המחלה כאנשים טמאים שיש להרחיק ולבודד מהחברה.² טרם נחקרה לעומק שאלת היחס למצורע בקהילות היהודיות לאחר ימי הביניים, ולא כל שכן בפלשתינה ובמדינת ישראל, פרט למחקר הרפואי ולאזכורים חולפים במחקר ההיסטורי-הרפואי.³

מאמר זה מבקש אפוא לבחון את בית המצורעים על שם הנסן על רקע התהפוכות שעברה ירושלים בראשית המאה העשרים. מחלל ששררו בו מתחים דתיים במהלך התקופה העות'מאנית ובראשית ימי המנדט הפך בית החולים למעין מיקרוקוסמוס ששיקף ואף העצים מתחים לאומיים, עדתיים וכלכליים שהתקיימו גם מחוץ לו. המאמר ינוע בציר כרונולוגי – מהמתחים בין יהודים לערבים שהתחזקו סביב הקמת מדינת ישראל ועד למתחים החברתיים סביב הניסיונות להעברת המוסד בשנות השישים. בכך מהווה בית החולים מקרה מבחן שמפליא ביכולתו לשקף את היחס לאחר בתוך הקהילה המורכבת בירושלים המודרנית.

א. דת, לאום וקום המדינה

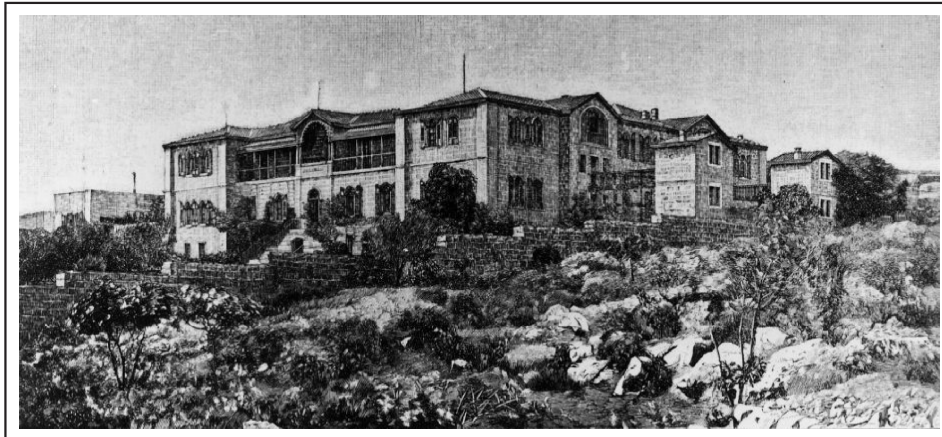
מתחים לאומיים בשנות השלושים

בגלגולו הראשון נוסד בית המצורעים ב־1867 באזור בריכת ממילא בעקבות ביקורה של הברונית הגרמנייה אוגוסטה פון קפנברין־אשרדן (von Keffenbrinck Ascheraden) בארץ. היא הזדעזעה למראה כפר המצורעים המוזנח בסילוואן וביקשה לפתוח מוסד מתאים במימונה ובניהולה, ובחסות הכנסייה המוראבית.⁴ בשנותיו הראשונות נמנע המוסד

⁸ לוי (1998); שהם־שטיינר (2007), עמ' 53. עם זאת מאמר זה מתייחס למחלה המדוברת כצרעת ולחוליה כמצורעים, מכמה טעמים: ראשית, יהיה זה אנכרוניסטי להתייחס אליה כאל מחלת הנסן בכל תקופה הקודמת לשנות החמישים, שכן רק אז הממסד הרפואי העולמי והישראלי קבע את הפרדה בין המחלות; שנית, שימוש במונח 'מחלת הנסן' מיטיב אומנם לתאר את גישת הממסד הרפואי בשנות השישים וכיום, אך הוא מוחק את האסוציאציות שהמחלה העלתה ועדיין מעלה בקרב הציבור הרחב – פחדים שאף עמדו בבסיס הטיעונים נגד התוכניות להעביר את בית החולים, שיידונו בסעיף השני.

² אברהם מורגנשטרן כתב אומנם על בית המצורעים הגרמני בירושלים במאה התשע עשרה ובעשור הראשון של המאה העשרים, אך הוא כמעט שלא התייחס לזווית היהודית. ראו: מורגנשטרן (2010).

³ הכנסייה המוראבית נוסדה בסקסוניה שבגרמניה במחצית הראשונה של המאה השמונה עשרה על בסיס קהילה של פרוטסטנטים ממורביה ומבוהמיה שברחו עקב רדיפות מצד קתולים בארצם. כנסייה זו שמה לה למטרה לטפל בחולים כרוניים ובאוכלוסיות נדכאות, ובהם חולי צרעת. ראו: מורגנשטרן (2010), עמ' 32.

המבנה החדש של בית המצורעים בירושלים

התוכנית למבנה הוכנו בידי האדריכל הגרמני קונרד שיק. המבנה בעל שתי הקומות עוצב כמרובע המקיף חצר פנימית, ואדמותיו שמחוץ למבנה עובדו למטרות חקלאות ומרעה. עלות הבנייה הייתה 4,000 לירות אנגליות, סכום עתק באותה תקופה. התמונה באדיבות בית הנסן

מפעילות מיסיונרית כלפי החולים. המצב השתנה בשנת 1881, עם המעבר לאחרייתה המלאה של הכנסייה והחלפת הגוף המנהל.³ בשנת 1882 הוחלט להעביר את המוסד למקום מבודד הצופה אל מושבת הטמפלרים הגרמנית "רפאים" ואל דרך בית-לחם בקרבת מושבת הטמפלרים, הן בשל מספר החולים שגדל הן בשל חשש שהממשל יסגור אותו עקב קרבתו לעיר. בשנת 1887 נחנך המבנה החדש, ובכניסה אליו נחקק שמו: 'עזרת ישוע' (Jesus Hilfe).⁴ אף שהמוסד נותר בידיים גרמניות גם לאחר מלחמת העולם הראשונה, ההשפעה הגרמנית בו הלכה ופחתה, וממשלת המנדט ראתה בו בית חולים רב-לאומי.⁵ במהלך שנות העשרים המשיך בית המצורעים בפעולתו, לרוב ללא הפרעות או מתחים פנימיים מיוחדים. לאורך כל תקופת המנדט היה הצוות המטפל נוצרי כולו: חמש האחיות שעבדו במוסד, שלהוציא אחת היו כולן גם גרמניות במוצאן, וכן הרופא הערבי-נוצרי ד"ר תאופיק כנען (Canaan), שביקר במוסד אחת לשבוע משנת 1919 ועד 1948. עם זאת, מרבית אוכלוסיית המטופלים הייתה מוסלמית, ורק בודדים היו נוצרים או יהודים.⁶ מפעם לפעם התגלעו מתחים בין המטופלים היהודיים לבין הצוות, אך רק במקרים מסוימים היה זה על רקע דתי מובהק. כך או כך, נראה כי בשנים אלו בית המצורעים המשיך לקיים פעילות מיסיונרית נוצרית ופעולתו התנהלה על מי מנוחות, גם אם היו בו פחות מטופלים יהודים, ואולי אף בשל כך.⁷

בשנות השלושים החלה להתעורר בקרב ערביי פלשתינה מגמה של לאומיות והקצנה שכוונה נגד מה שנתפס כהשתלטות יהודית וכנישול ערבים מאדמתם. התסיסה, שכונתה

מאורעות תרצ"ג,⁸ מצאה את ביטויה גם בבית המצורעים. באוגוסט 1934, מספר חודשים לאחר סיום המאורעות, פנו שלושה מהמטופלים היהודים לנציגת ועד הקהילה בירושלים וביקשו לעזוב את המוסד. לטענתם, הם לא יוכלו להישאר עוד במקום הואיל ו"החולים הערבים מכים אותם ואין הרופא והאחות מגינים עליהם".⁸ מבדיקת נציגת הוועד עלה כי גם המטופלים היהודים האחרים סובלים מאלימות, ובעקבות כך מספרם במוסד צנח. במענה לשאלותיה של הנציגה החלה אחות במקום להתלונן על חולים שמפריעים ומרגיזים את הצוות הרפואי ואת שאר החולים, אך עד מהרה הוסיפה כי "כתוצאה מהמחלוקת השוררת בין היהודים והערבים בארץ [...] רוגזים החולים, בני העדה אחת על אחרים, ותמיד הם רבים ביניהם. לדעת האחיות אי אפשר לטפל בחולי צרעת יהודים וערבים, אם הם נמצאים ביחד".⁹ מעדותה של האחיות הראשית עולה כי גם במהלך שנת 1935 התקיימו עימותים

עבודת הצוות עם המטופלים
התמונה באדיבות בית הנסן

⁸ דעת הקהל הערבית בארץ נסערה נוכח גל העלייה היהודית הגדול שפקד את הארץ והתגברות רכישת האדמות בידי יהודים להקמת ישובים חדשים, ובתגובה פתחו הערבים בשלהי שנת 1933 ועד ינואר 1934 במהומות אלימות שהתחוללו רובן ככולן בערים הגדולות (מאורעות תרצ"ג). גם לאחר שמהומות אלו שככו, הרוחות לא שקטו והערבים העלו טענות חוזרות ונשנות בהזיהרם מפני השתלטות יהודית על הארץ ונישולם מאדמתם. ראו: ארנון-אוחנה (2013), עמ' 11; מוריס (2001), עמ' 19.

בין המטופלים הערבים והיהודים.¹⁰ אומנם דובר, לטענתה, על מקרים מעטים בלבד, אך בביקור שערכו במוסד באותה שנה ד"ר קצנלסון וד"ר אריה דוסטובסקי נמצא כי מספר המטופלים היהודים ירד שוב וכי הנותרים "סובלים כנראה קשות מיחסם של החולים הערבים".¹¹ באותה שנה ד"ר דוסטובסקי גם המליץ במאמר שצוטט בעיתונות להקים מוסדות נפרדים ליהודים ולערבים לטיפול במחלה.¹²

נדמה כי בשנת 1939, עם קץ המרד הערבי, נרגעו הרוחות בבית המצורעים. אפשר כי הרגיעה התאפשרה, כפי שהעריכו אחיות המקום, משום שהחולים עייפו מהסכסוך ומחוסר השקט ששורר מחוץ למוסד, ושממנו סבלו בני משפחותיהם.¹³ כמו כן, אפשר כי הייתה משמעות לכך שבשנות מלחמת העולם השנייה אימצה את בית המצורעים ההסתדרות המדיצינית הדסה. ההסתדרות עזרה לבית המצורעים להתגבר על קשיים שנבעו ממחסור באמצעים ובאחיות,¹⁴ וכן שלחה למקום רופאים שטיפלו בחולים היהודים והלא-יהודים.¹⁵ כך או כך, מדיווחי האחיות לשנת 1939 ועד סוף שנת 1946 לא עלו שוב נושאי הסכסוך הלאומי או המתחים הפנימיים בקרב יושבי בית המצורעים.

מלחמת העצמאות וקום המדינה

מלחמה העצמאות בירושלים החלה שלושה ימים לאחר החלטת החלוקה של האו"ם ונמשכה יותר משנה, עד ינואר 1949. במהלכה חל שינוי גדול בהרכב הדמוגרפי ובפריסת האוכלוסייה בעיר. לחלקים שונים של העיר נגרם הרס רב של בתים ותשתיות ואלפים נמלטו מבתיהם, בין שעזבו את העיר לחלוטין בין שמצאו מקלט בשכונות אחרות.¹⁶ לשכונות קטמות הערבית וטלביה המעורבת, שביניהן שכן בית המצורעים, נודעה חשיבות צבאית רבה, ועל כן הלחימה באזור הייתה מרובה.¹⁷ מדצמבר 1947 ועד לראשית מאי 1948 התרחשו גלי בריחה של ערבים מהשכונות השונות, משלל גורמים: גירוש ערבים בידי יהודים, תחושת ביטחון אישי מעורעת עקב התקרבות הלחימה לשכונות, איומים טלפוניים ומכתבים אנונימיים שדחקו בהם לעזוב, ואף איומים גלויים באלומות.¹⁸ עם ההתקפה על קטמות נמלטו ממנה תושביה האחרונים, וימים אחדים מאוחר יותר נסו גם תושבי טלביה הערבים.¹⁹

גם בית המצורעים לא חמק מהאירועים שהתחוללו על סף דלתו בלי פגע. אומנם המוסד המשיך בעבודתו לאורך כל המלחמה, ובמהלכה אף נורו אליו לפרקים כדורים ומדי פעם גם רימוני יד,²⁰ אך לא דווח על אבדות בנפש. בדוח בית החולים לשנת 1947 סיפרה האחיות

¹⁰ ייתכן כי מדובר בד"ר יצחק קצנלסון, רופא מומחה למחלות עור ומין אשר ניהל בשנים אלו מספר מרפאות בירושלים.

¹¹ אריה דוסטובסקי היה רופא למחלות עור ומין בירושלים, אשר היה בשנות ה-30 ממובילי המאבק במחלת הזרעית בארץ ישראל. בהמשך גם היה ממייסדי בית הספר לרפואה של האוניברסיטה העברית בירושלים ובית החולים הדסה.

הראשית כי למרות הקרבות ועזיבות תושבי השכונות הסמוכות "אנו בבית החולים היינו מסוגלים להמשיך בשקט בעבודתנו [...] לטפל הן בערבים והן ביהודים".²¹ בית המצורעים חווה שינוי משמעותי יותר עם הקמת מדינת ישראל. בראשית אוגוסט 1948, שלושה חודשים אחרי קום המדינה, נערך הביקור הרשמי הראשון במוסד.²² במהרה הוחלט כי המוסד ייתמך בידי ממשלת ישראל. ומשום שד"ר כנען עזב, הוחלט שהטיפול הרפואי יינתן בידי מחלקת העור של בית החולים האוניברסיטאי הדסה.²³ טיפול רפואי זה, לפי דיווחה של האחיות הראשית בבית המצורעים, היה טוב מאוד, וכך גם היחסים בין האחיות הנוצריות לרופאים היהודים.²⁴ שינוי חיובי פחות, שנבע ממיקומו של המוסד בשטחי ירושלים המערבית שבשליטת מדינת ישראל, נגרם בשל מצוקת כוח האדם במוסד. בדו"ח המוסד לשנת 1949 נכתב כי אנשי ירושלים המערבית מפחדים לעבוד בבית המצורעים, ואילו עובדיו הוותיקים נותרו בעיר העתיקה שבשליטת ירדן, ללא אפשרות גישה.²⁵ לבקשתה של האחיות הראשית, דנית במוצאה, שלחו אחיות המוסד והשגריר הדני בארץ בקשות בנושא לרשויות הישראליות, אך ללא הועיל.²⁶ בסוף אוגוסט 1950 נמכרו אדמות בית המצורעים לקרן קימת לישראל, המוסד עבר לשליטת משרד הבריאות ושמו שונה לבית החולים הממשלתי על שם הנסן.²⁷

שינוי בולט חל בהרכבה של אוכלוסיית המטופלים במוסד. ב־1949 היא הפכה, לראשונה בתולדותיו, ליהודית ברובה.²⁸ היפוך זה בהרכב האוכלוסייה בבית המצורעים כמעט שלא נדון במחקר. ההיסטוריון הפלסטיני סאלים טאמארי (Tamari), שהתבסס על תיעודו של תאופיק כנען ועל דיווחים בעל פה, גורס כי כאשר ארגון ה'הגנה' כבש את חלקה הדרומי של ירושלים הוא הפריד בין יהודים לערבים – הפרדה שכללה גם את האחיות, הרופאים והמצורעים שבבית המצורעים.²⁹ לדבריו, הצוות הרפואי היהודי והמצורעים היהודים נותרו במוסד, שהיה עתה בשטח הישראלי, ואילו הערבים נשלחו או הוצעו למזרח העיר שבשליטת ירדן, תחילה לסילוואן ומאוחר יותר אל מצפון לרמאללה.³⁰

תיאור זה של השתלשלות האירועים בכל הנוגע ליושבי המוסד בעייתי, ולא רק משום שלא הוזכר בדיווחי האחיות המטפלות או במסמכים יהודיים בני התקופה. ראשית, המסמכים ההיסטוריים וספרי המחקר העוסקים במתרחש בירושלים בתקופה זו אינם מתארים הפרדה דקדקנית מעין זו של האוכלוסייה בשכונות אלו. שנית, בדו"ח מביקור בבית המצורעים באוגוסט 1948 נכתב כי מספר המטופלים הערבים במוסד היה אחד עשר, לעומת עשרה יהודים.³¹ מספרים אלה תואמים את דיווחי האחיות לסוף שנת 1948. יתרה מזאת, לפי דיווחיהן מסוף שנת 1949 היו במוסד שלושים ושניים מטופלים: תשעה ערבים

²⁸ גרהארד ארמור הנסן היה רופא נורווגי, הידוע בעיקר בתרומתו לזיהוי החיידק הגורם למחלה המוכרת כצרעת (ומאז ידועה גם בשם "מחלת הנסן").

ועשרים ושלושה יהודים.³² משמע, גם אחרי סוף אפריל ותחילת מאי 1948, עת הושלמה ההשתלטות הפיזית של ה'הגנה' על שכונת קטמון ודרום-מערב ירושלים הערבית בכלל,³³ נותרו במוסד מצורעים ערבים.

עם זאת, לא ניתן להתכחש למגמת השינוי באוכלוסייה המטופלת בשנים הבאות. ואכן, באפריל 1952 נותרו במוסד שני מטופלים ערבים בלבד.³⁴ אפשר כי חלק מההסבר לשינוי זה נמצא במסמכים יהודיים בני התקופה, הטוענים כי בשל הימצאותו של בית החולים בחלק היהודי של ירושלים החצויה העדיפו החולים לעבור לירושלים המזרחית, עם האחיות שניהלו את המוסד עד אז. מסמך ישראלי משנת 1951 מתאר את השינוי במילים הללו: "בשנת 1949 רוב המטופלים הערבים הועברו לירושלים המזרחית לבקשתם שלהם."³⁵ ובעלון הדסה משנת 1952 נכתב כי "מלבד שני גברים, כל הערבים עזבו לעיר העתיקה, בדומה לאחיות, ובמקומם הוכנסו מטופלים יהודים, ברובם עולים חדשים".³⁶ מקורות אלו חלוקים אולי בשאלה אם המטופלים הערבים עזבו בכוחות עצמם או הועברו לבקשתם, אך מסכימים כי הדבר נעשה מרצון.

תימוכין לגרסה זו יש בדיווחה של האחיות הראשית לשנת 1950. בדו"ח מצוין כי אחד המטופלים, מוסלמי אדוק, קיבל אישור רפואי לכך שאינו מהווה סכנה לאחרים, מה שמאפשר לו לעבור לטריטוריה הערבית. ההסבר שהוא סיפק לרופא היהודי היה כי הוא מעדיף שתטפל בו נוצרייה, שכן אפשר להרגיש כי עבודתה חדורת להט דתי. מטופל ערבי אחר הביע את רצונו לחזור לביתו שבכפר, אך עקב החשש שלא יהיה שם מי שיטפל בו החליט להישאר. עם זאת, דיווחה האחיות, "הוא ירגיש את זה בחוזקה כששאר המטופלים הערבים יעזבו".³⁷

על אף האמור לעיל, אי אפשר לפטור לגמרי את טענתו הבסיסית של טאמארי שעזיבת המטופלים הערבים את בית המצורעים לא נעשתה מרצון. את העניין בזהות אוכלוסיית המטופלים שנותרה במוסד, תוך התייחסות קפדנית למספר החולים ולשיוכם הדתי-לאומי, אפשר לראות כבר בדו"ח הביקור הראשון שנערך במוסד באוגוסט 1948 עבור רשויות המדינה החדשה.³⁸ תימוכין למשקל הגובר שיוחס לזהותם הדתית של המטופלים במקום יש גם בזיכרון דברים רשמי מיולי 1949 שכתב ד"ר שאול זימן לאגף הרפואה הסוציאלית שבמשרד הבריאות בעקבות ביקור במוסד לחולי צרעת בירושלים. במסמך, תחת הכותרת השגויה "שחרור חולים ערביים מהשטח הלא ישראלי", נכתב כי "בשיחה מבררים את שאלת שחרור החולים הערבים. מסכמים: כשהבדיקה הרפואית תתן תוצאה שלילית מוכרחים ללחוץ שהחולה יעזב את המוסד. מורגשת נטיה רבה מצד האחיות להחזיק בחולים הערביים והנוצריים".³⁹ מסמך זה יכול להאיר באור אחר את דבריה של האחיות הראשית שהובאו קודם, בדבר המטופל שעזב בשל רצונו להיות מטופל על ידי נוצריות. עולה השאלה אם עזב רק בשל כך, או שנלווה להחלטתו גם לחץ מצד הצוות הרפואי היהודי. אכן, אין ספק

כי המטופלים הערבים והצוות הלא-יהודי עזבו,⁴⁰ אך לא ברור אם היה זה במהלך מלחמת העצמאות או לאחריה. דוגמה לאמביוולנטיות זו היא דיווחן של האחיות עצמן משנת 1950 ולפיו הרופאים היהודים שבו וביקשו מהן להישאר במקום.⁴¹

מכל מקום, בשנת 1959 בעיתון הכנסייתי כתבה האחיות הראשית של המיסיון למצורעים בסילוואן כי "הכנסייה המוראבית נאלצה לוותר על 'עזרת ישוע' [...] לטובת ניהול יהודי לאחר קום מדינת ישראל החדשה. המצורעים הערבים הועברו מעבר לגבול לממלכת ירדן."⁴² ייתכן כי תיאור זה הושפע מהתנאים הקשים שאליהם נאלצו האחיות להסתגל בירושלים המזרחית,⁴³ ומהניסיון לעורר את רחמי הקוראים ובכך להגדיל את התרומות. לחלופין, אפשר כי תיאור זה הוא הקרוב יותר להתרחשות ההיסטורית. אך לעומת תיאור האחיות הראשית משנת 1950, שנכתב על אדמות ישראל, דיווח זה נכתב בשטחי ירדן והיה חופשי מכבלי הזהירות. בדיווח זה לא נזכרת כל התייחסות לשאלה אם המעבר לירדן נעשה מרצונם החופשי או לאו.

כך או כך, נראה כי יש בסיס איתן למדי לסברה כי השלטונות הישראליים ביקשו להביא לעזיבת המטופלים הערבים את בית המצורעים, אף כי לא ברור באיזו מידה הם פעלו לשם כך. ניתן להסכים כי אוכלוסיית המוסד השתנתה בעקבות מלחמת העצמאות וקום המדינה. קודם לכך רוב המטופלים היו ערבים, מוסלמים או נוצרים, ואילו בשנת 1952 נותרו במוסד שני גברים ערבים בלבד, והשאר עזבו לשטחים שבשליטת ירדן. במקומם הוכנסו מטופלים יהודים, רובם עולים חדשים, אך חלקם יהודים ותיקים שהיטו לפני כן להיכנס לבית חולים מיסיונרי.⁴⁴ אפשר להניח כי היו גם מטופלים ערבים שפחדו להישאר בשטחים הישראליים, ביקשו להתאחד עם משפחותיהם בשטחים הירדניים או רצו להמשיך להיות מטופלים בידי מי שטיפלו בהם שנים כה רבות, ועזבו. יחד עם זאת, לא מן הנמנע גם כי הממשל והממסד הרפואי הישראלי הפעילו על המטופלים הללו לחץ לעזוב.

ב. הניסיונות להעביר את בית החולים

לקראת סוף שנת 1962 עלה לראשונה לדיון הרעיון להעביר את בית החולים ממקום מושבו אל מחוץ לירושלים. הסיבה המוצהרת לדבר, כפי שעולה ממכתבו של שר הפנים והבריאות חיים משה שפירא אל דיקן הפקולטה לרפואה אריה אוליצקי, הייתה "תוכנית הפיתוח של העיר ירושלים".⁴⁵ תוכנית זו כללה את חכירת הקרקע על ידי בית החולים שערי צדק, שסבל בשנות החמישים ממחסור הולך וגובר במקום, כדי להקים עליו בית חולים חדש.⁴⁶ עם זאת, חרף הצגתה בהתכתבויות כעובדה מוגמרת⁴⁷ הרי שחכירה זו מעולם לא התבצעה בפועל.*

* נסח רישום המקרקעין לא נעשה כל רישום בפועל של חכירת הקרקע בידי שערי צדק או כל גוף אחר.

שכונת טלביה, באזורים הקרובים לבית החולים, חוותה תנופת בנייה בשנות החמישים; נבנו בה וילות פרטיות מפוארות וכמה ממבני הציבור הממלכתיים החשובים בארץ, ובהם מכון ון ליר והאקדמיה הלאומית למדעים, ולאורך שנות השישים גם בתי דירות.⁴⁸ נוסף על כך, בקרבת בית החולים רוכזו כמה בתי ספר, ובהם בית הספר היסודי הממלכתי דרום, ששכן באזור כבר בשנת 1950.⁴⁹ דיירי הסביבה היו בחלקם הגדול בני המעמד החברתי-כלכלי הבינוני והגבוה.⁵⁰ הסביבה, שכונות קטמות וטלביה שבתחומן שכנו אדמות בית החולים על שם הנסן, הפכה לאחר מלחמת העצמאות למבוקשת מאוד בזכות בתי הבנויים היטב ודירותיה הרבות הממדים. ביקוש זה גבר עם הכוונה להכריז על ירושלים לעיר הבירה של מדינת ישראל, כוונה שטמנה בחובה את הדרישה להעביר לעיר את משרדי הממשלה ואיתם את פקידיה. רבים מפקידי המדינה ביקשו לגור בשכונת קטמות, במקום הפליטים היהודים שפלטו אליה ומפוני העיר העתיקה שהתמקמו שם בינתיים, ובקשות הבכירים שבהם נענו.⁵¹ גם רבים מקרב הסגל האקדמי של האוניברסיטה העברית ואישים ידועים מתחום התרבות התיישבו באזור בשנות החמישים.⁵²

הימצאות בית החולים באזור מאוכלס זה גרמה למתחים בסוף שנות החמישים וראשית שנות השישים. בשנת 1959 הורי תלמידי בית הספר דרום הזדעקו על הפיכת התנועה במורד רחוב מרכוס אל רחוב כט' בנובמבר לדו-סטרית, שכן לדידם דובר במקטע תלול שידרוש מהילדים להתקרב ולהיצמד לחומות בית החולים על מנת להתחמק מתנועת הרכבים.⁵³ באופן דומה, בשנת 1960 התחוללה סערה מסוימת סביב בית החולים כאשר ביוב המוסד, שלא חובר לביוב העירוני, הוביל למצב בו לפי מנהל מחלקת התברואה בעיריית ירושלים "מי שופכין זורמים לרחוב באין מפריע, דבר הגורם למפגע תברואתי חמור המסכן את בריאותם של הנמצאים בבית החולים, וכן לדיירי הסביבה ובעיקר לתלמידי בתי הספר הנמצאים בסביבה."⁵⁴

לפיכך נראה כי הרעיון להעתיק את בית החולים ממקומו נבע לא רק מהצורך להעניק משכן חדש לשערי צדק, אלא גם מרצון להוציא את המוסד ממקום מושבו, שבינתיים כיתרה אותו העיר המתפתחת. נראה שתרמה לכך גם העובדה ששכונות אלו אוכלסו על ידי בני השכבות הגבוהות בעלי ההשפעה, וכן גם היעדר הסברה לציבור הכללי שחשש מהמחלה ומחלוקת המרחב הציבורי עם חולי הצרעת.⁵⁵ כך, הממשל בכלל ומשרד הבריאות בפרט, בעידוד תושבי השכונה, הורי תלמידי בתי הספר הסמוכים ואנשי שערי צדק, דחף להעתיק מיקומו של בית החולים על שם הנסן. ההצעה הראשונית, להעבירו אל מחוץ לעיר, נתקלה בהתנגדות מכמה טעמים: דיפלומטיים – שיתוף פעולה רפואי עולמי; מוסריים – המחויבות

לצורך העניין. לפיכך, נראה כי הגופים הגיעו להסכמה בעל פה, אך זו לא התממשה לכדי חכירה עקב כישלון הניסיונות להעביר את בית החולים על שם הנסן ממקומו. ראו: ספר ירושלים (ח.מ.) דף 5055 גוש שומה.

הרפואית לחולים, שלהם היה עדיף שרופאי המקום שטיפלו בהם שנים ארוכות ורכשו ניסיון וידע ימשיכו לעמוד לשירותם; ודתיים – רצון למזער את הפגיעה ברגשות המסדר הנוצרי שייסד אותו בירושלים.⁵⁶ הטיעון המחקרי הוא שהכריע לבסוף את הכף: כפי שניתן לראות במכתבו של שר הבריאות אל מנהל מקרקעי ישראל, "סוכם [...] שבית חולים זה חייב להישאר בירושלים לצורכי מחקר", שכן הדבר הביא יוקרה רבה לישראל בזירת המחקר הבינ-לאומי.⁵⁷ לאור קריאות הרופאים להשאירו הוחלט כי הוצאת המוסד אל מחוץ לעיר תיעשה רק בלית ברירה, ולאחר מאמץ עילאי להבטחת הישארותו בעיר.⁵⁸ עוד סוכם כי המוסד יועבר לידי ההסתדרות המדיצינית הדסה.⁵⁹ זו גם תספק מבנה חלופי מתאים, ורק אם לא תצליח בכך יתארגן גם משרד הבריאות ויתרום מכספו כדי למצוא לו אתר חלופי מתאים.⁶⁰

ניסיון העברה ראשון: רחוב הנביאים במרכז העיר (1963)
 הפעילות הרפואית בבית החולים הדסה שבהר הצופים פסקה לגמרי במלחמת העצמאות, כאשר הר הצופים הפך למובלעת בחסות האו"ם בלב שטח ירדן. פעילות בית החולים

חלק מאנשי הצוות הרפואי בבית החולים על שם הנסן

המוסד עבר במחצית המאה העשרים לשליטת משרד הבריאות, והאחריות הרפואית נמסרה למחלקת העור ומחלות ומינן של בית החולים הדסה בניהולו של פרופ' פליקס זגהר. באדיבות בית הנסן

הועתקה לכמה מבנים ברחוב הנביאים ובמגרש הרוסים שבמרכז העיר. בשנת 1962 הושלמה בנייתו של מרכז רפואי חדש של הדסה בעין כרם, ומרבית המחלקות ששכנו ברחוב הנביאים הועתקו אליו.⁶¹ לפיכך אין פלא כי האתר החלופי הראשון שהוצע למשכן בית החולים על שם הנסן היה אחד ממבני הדסה ברחוב זה. ליתר דיוק, דובר בבניין הדסה ג' ששכן בשכנות למרכז הבריאות לאם וילד והתאים לייעוד זה גם בשל היותו ברשות ההסתדרות המדיצינית הדסה, שעליה הוטל לספק את המבנה החלופי. אולם נדמה כי ניסיון המעבר אליו סוכל עוד לפני שנבחנה מידת התאמתו של הבניין.⁶² מהמסמכים הארכיוניים עולה כי התוכנית סוכלה (בחודשים אוגוסט-דצמבר), בעיקר ביוזמתם של ד"ר אלי פרץ וד"ר י' טאושטיין,⁶³ ראשי המחלקות לאם וילד בהדסה ובמשרד הבריאות, בהתאמה.⁶⁴

ואכן, ד"ר פרץ כתב למרדכי איש שלום, ראש העיר דאז, נגד הניסיון להעברת בית החולים למבנה זה. לדידו, עצם קיומו של בית חולים מסוג זה במרכז העיר, בתוך אוכלוסייה צפופה, עלול לעורר התנגדות עצומה בקרב התושבים שהורגלו מאות בשנים לראות מחלה זו כמידבקת ומבהילה. בכך הוא גם עלול לפגוע בעבודת המוסדות השכנים ובהם מחלקתו שלו.⁶⁵ ראש העיר בתורו כתב ליצחק רפאל, סגן שר הבריאות. הוא טען כי התוכנית תגרום לכך שהכול ידירו רגליהם מתחנת הטיפול באם וילד שבשכנות למקום, גם אם אין לדבר צידוק רפואי, ושעל כן הוא מבקש ממנו לפעול לביטול התוכנית.⁶⁶ לאחר תכתובות ענפות בינם לבין גורמים בכירים נוספים במשרד הבריאות ובהנהלת הדסה הוחלט למנוע את ההעברה לאתר זה, מתוך התחשבות בהתנגדות הפסיכולוגית העמוקה לכך, גם אם אין להתנגדות זו בסיס רפואי.⁶⁷

אם כן, נראה כי הגורמים המקצועיים והעירוניים התייחסו בכובד ראש לטענותיהם של עובדי המרכז לאם וילד שבשכנות למבנה המיועד. לא זו בלבד שהם פסלו את האפשרות להעביר את בית החולים למבנה, אלא שהם גם שקלו את הצעתם להעביר את בית החולים למרכז הרפואי החדש שנפתח בעין כרם.⁶⁸ אלא שהצעה זו נפסלה אחרי שפרופ' זגהר, הרופא המומחה לנושא מטעם הדסה, בדק וקבע שהמבנה איננו מתאים לצורכי בית החולים למצורעים,⁶⁹ בדיקה שכלל לא בטוח שנערכה קודם לכן לגבי המבנה בהדסה ג'. כך, בתוך חודשים ספורים הצליחו עובדי המרפאה הסמוכה ורופאיה, בתוקף מעמדם כרופאים ובאמצעות פנייה ישירה לגורמים מקצועיים שונים דוגמת ראש העיר וסגן שר הבריאות, להביא לגניזת הרעיון.

⁶¹ במסמכים הארכיוניים לא מוזכרת ולו פעם אחת בדיקת התאמה של המבנה המדובר. בדיקה כזאת לא מוזכרת גם במסמכים שבידי משרד עורכי הדין שטיפל בנושאי המקרקעין של הדסה בתקופה המדוברת (משרד עו"ד ש' הורוביץ, שהתפצל והפך מאוחר יותר למשרד עו"ד א' פרופסורסקי).

⁶² שמו המלא לא ידוע.

ניסיון העברה שני: בית הספר הסלזיאני בשכונת מוסררה (1964-1966) עם כישלוננו של ניסיון ההעברה הראשון היה צורך לחזור אל שולחן הדיונים ולהציע מבנים חלופיים. לאחר שבית אביחיל, בית הספר לרוקחות ובית החולים סנט ג'והן הוצעו ונדחו,⁶⁸ הוחלט בשנת 1964 על מבנה בית הספר הסלזיאני בשכונת מוסררה (מורשה), חרף העובדה כי הוא לא היה ברשות הדסה.

שכונת מוסררה, המשתרעת מצפון ומדרום לרחוב הנביאים, הייתה שכונת יוקרה ערבית במרכז ירושלים עד לקום מדינת ישראל. בעקבות מלחמת העצמאות ברחו תושביה ורבים מבתיה נהרסו, בשל מיקומה לאורך קו התפר בין ירושלים המזרחית והמערבית.⁶⁹ בראשית שנות החמישים שוכנו שם משפחות יהודיות שהועלו זמן קצר קודם לכן מארצות צפון-אפריקה בידי הסוכנות היהודית⁷⁰ והשכונה הפכה לשכונת ומצוקה. צפיפות הדיוור, הבלאי הפיזי המואץ של המבנים ורמתם החברתית-כלכלית הירודה של התושבים הפכו אותה לשכונת עוני בעלת תדמית שלילית.⁷¹ גם תקריות אש בשכונה לא היו נדירות בשל היותה קו גבול, וחלק מתושבי השכונה קיפחו בהן את חייהם.⁷²

מסוף אוגוסט ועד סוף ספטמבר 1964 התקיימה באתר בית הספר הסלזיאני שורת ביקורים, ובהם נקבע כי "האובייקט [...] מתאים ממבט ראשון למיקומו של בית החולים הנסן, ויש לראות בכך אלטרנטיבה רצינית".⁷³ עם זאת, הועלו שני סייגים: הראשון היה צפיפות האוכלוסייה בשכונה, "ויש לשקול אם השכונת היא מתקבלת על הדעת, אם כי החצר מוקפת בחומה ויוצרת רושם של אובייקט נפרד שאינו מעורב עם הדיירים השכנים".⁷⁴ סייג נוסף העלה באוקטובר יו"ר ועדת הדיוור המחוזית אשר התריע: "רצוי לשים לב לכך שקיים חשש שהאוכלוסייה בסביבה אינה יודעת על מהות בית החולים".⁷⁵ עם זאת, נדמה כי לחשש זה לא יוחס משקל רב, שכן ממסמכי הארכיון לא עולה שתוכננו או בוצעו פעולות להכנת האוכלוסייה המקומית. במכתב שנכתב זמן לא רב לאחר מכן כבר צוין כי "המבנים נמצאו מתאימים לצרכי בי"ח הנסן אשר יועתק ממקומו הנוכחי".⁷⁶

ההתכתבויות במהלך השנים 1964 ו-1965 מצביעות על המשך התוכניות להעברת בית החולים, ובכללן תכניות לשיפוץ המבנה המיועד. אך מכתב שנמסר בחודש מאי 1965 לידי מנהל משרד הבריאות ד"ר רפאל ג'זבין בישר על שינוי. במכתב זה, מטעם האיגוד למען שכונת מורשה (מוסררה) כתבו תושבי השכונה כי שמעו על הכוונות להעביר את בית החולים הנסן למנזר האיטלקי שבלב השכונה, וכי הם מתנגדים בשל היותו "מפגע האומר להוריד את מעמד השכונה בעיר, ואשר יפגום קשות במאמצים הרבים שאנו והמוסדות השונים מקדישים לקידום השכונה". עוד טענו התושבים כי הדבר אינו רצוי הן מהיבטים סוציאליים ופסיכולוגיים הן בשל פגיעתו ברגשות ובאמונות דתיות של התושבים.⁷⁷ הם אף הוסיפו כי הם מודעים לניסיון הקודם להעברת בית החולים למרכז העיר ולכישלוננו בשל

"התנגדות התושבים". הם ציינו כי כל תושבי השכונה כבר החליטו להפגין מול משרד הבריאות בדרישה לביטול רוע הגזרה, אלא שבעצתו של העובד הקהילתי של העירייה באזור הם כותבים למנהל המשרד כדי להיפגש עימו פנים אל פנים. נציג התושבים מתייחס לשכונת מוסררה כשכונה "בעייתית", וניתן לראות כי ד"ר ג'זבין ייחס למכתב חשיבות, שכן נכתבה עליו בכתב יד בקשה מהמזכירה שתארגן את הפגישה.⁷⁸ בפועל נקבעה הפגישה לא לאותו שבוע כמו שביקשו הכותבים, אלא קרוב לחודש אחריו.⁷⁹ נוסף על פנייה מאורגנת זו פנו גם אזרחים פרטיים למשרד הבריאות, וייתכן שנהגו גם בוונדליזם כלפי המבנה המיועד.⁸⁰

סירובם העיקש של תושבי השכונה לאפשר את כניסת בית החולים לשכונתם אינו מפתיע, שכן כפי שציין יו"ר ועדת הדיור המחוזית בשנת 1964, הם לא ידעו כי "הימצאות חולים שם אינה מהווה סכנה של הדבקה".⁸¹ נדמה כי שום אדם או מוסד לא ביקש את רשות התושבים או יידע אותם בדבר הכוונה להעביר לשכונתם את בית החולים הנסן; לא כל שכן, גם לא נעשה שום ניסיון להתמודד עם פחדיהם מן המחלה. ההתקדמות הרפואית המרשימה שחלה בשנות החמישים והשישים בטיפול במחלה⁸² לא הובילה לשיפור דומה בדעת הציבור, במוסררה או בכלל. כך, בין שנת 1951 לשנת 1958 סירבו פועלי מהנדס מחוז ירושלים והמועצה האזורית להיכנס לבית החולים מחשש להידבקות, חרף פגישות חוזרות עם רופאים שהבטיחו להם כי אין בדבר כל סכנה.⁸²

נראה כי הפניות נשאו פרי חלקי בלבד, שכן על אף שנערכה פגישה בין ד"ר ג'זבין למר סובול,² נציג האיגוד למען מורשה,⁸³ באותה עת חלה דווקא התקדמות בתכניות להקמת משכנו החדש של שערי צדק בטלביה, ועימה גבר הצורך להעביר את בית החולים הנסן ממקומו.⁸⁴ עם זאת, חליפת מכתבים באוגוסט-ספטמבר 1967 מצביעה על כך שבסוף אוגוסט הוחלט במשרד הבריאות לבטל את תוכנית ההעברה לשכונת מוסררה.⁸⁵ נדמה כי את האישור הסופי לביטול ההעברה ואת ייחוסו של הביטול וייחוסה לפעולותיהם של תושבי השכונה ניתן למצוא במכתבו של סגן המנהל הכללי לאספקה ובינוי מינואר 1968. במכתב זה נתלתה סיבת הביטול בהתנגדותם הקשה של תושבי השכונה ובאיזומיהם בהפגנות.⁸⁶ חיזוקים נוספים לכך עולים מכמה ממכתביו של סמנכ"ל אספקה ובינוי בשנת 1969, שבהם הצהיר כי אפשר שגם בשכונת אבו תור, בדומה למוסררה, יתעוררו קשיים מצד האוכלוסייה אשר תתנגד להקמת בית החולים מסוג זה.⁸⁷

⁸² התקדמות זו כללה, בין היתר, התנסויות בתרופת הסולפה אשר הייתה מסוגלת לרפא את המחלה אם נתפסה בשלביה המוקדמים ולעצור את התקדמותה בשלביה המאוחרים. אלו הובילו בתורן לפיתוח תרופות יעילות אף יותר, בהן פרומין ו-הדפסון. כך, בתקופה זו החל עידן חדש של אופטימיות חסרת תקדים לחולים ולרופאים. לקריאה על המחלה ושיטות הטיפול בה לאורך ההיסטוריה, ראו: Bennet (2008), p. 200.

² שמו המלא לא ידוע.

מתיאור זה ניתן ללמוד דברים אחדים: ראשית, לאחר שניסיון ההעברה למרכז העיר סוכל בשל התנגדות שכניו, המקורבים למקבלי ההחלטות, ייתכן כי מוסררה, שהוכרה עוד בשנת 1961 כשכונת פריפריה גיאוגרפית וחברתית הזקוקה לשיקום – לא המקום המתבקש למיקום בית חולים⁸⁸ – נתפסה כקרקע שתוכל לקלוט את המוסד הלא־נחשק. מעבר לכך, ההחלטה התקבלה חרף העובדה כי המבנה לא היה כלל ברשות ההסתדרות המדיצינית הדסה, אולי בשל מחסור במבנים זמינים בבעלותה ואולי מחשש כי פעם נוספת רופאי יושבי המקומות הזמינים יתערבו בנעשה. אין בארכיונים מסמך המפרט את הסיבות לבחירה בשכונת מוסררה, אך ניתן לשער כי הכוונה למקם את בית החולים הנסן דווקא שם נתקבלה לא רק בשל זמינות המבנה. מעבר לכך, אפשר לראות בבחירה בשכונת מוסררה פשרה בין שתי קבוצות לחץ: האחת – הכוללת את רופאי בית החולים, רופאי ההסתדרות המדיצינית הדסה ובית הספר לרפואה – דורשת השאיר את בית החולים בתוך גבולות העיר, ואילו האחרת מבקשת להרחיקו עד כמה שניתן. במובן זה, מוסררה הייתה למעשה המרחב הקרוב ביותר אל מחוץ לעיר בלי לצאת מגבולותיה.

ניסיונות נוספים: אבו תור (1969–1970) ושוּעפאט (1970)

לאחר שהניסיון להעביר את בית החולים לשכונת מוסררה כשל, נגנו הנושא ועלה שוב רק לאחר מלחמת ששת הימים. אז עלו הצעות להעבירו לשתי שכונות פריפריה שנכבשו במלחמה וסופחו למדינת ישראל: אבו תור ושוּעפאט. אבו תור, השוכנת מדרום לעיר העתיקה, חולקה במלחמת העצמאות בין ישראל לבין ירדן. בצידה המערבי גרו יהודים, חלקם פליטים מארצות ערב והמזרח, ואילו בצידה המזרחי המשיכו להתגורר ערבים.⁸⁹ ביולי 1967 אוחדה השכונה מחדש.⁹⁰ במרץ 1969 הועלתה לראשונה ההצעה להעביר לשכונה את בית החולים, ואז גם הוצג לבעלי התפקידים מבנה בלתי מאוכלס שהיה יכול לשמש למטרה זו.⁹¹ יש לציין שגם מבנה זה לא היה ברשות ההסתדרות המדיצינית הדסה. סקירה של המבנה העלתה כי הוא מוזנח וידרוש שיקום מקיף, אך שהוא מתאים לצורכי בית החולים.⁹² תכתובת בסוגיית ההתאמה והשיפוץ של המבנה התקיימה עד פברואר 1970.⁹³ אך כבר בחודש יולי ירדה ההצעה מעל הפרק, ללא הסברים נוספים.⁹⁴ באופן דומה, נעשה בשנת 1970 ניסיון להעביר את בית החולים לאדמות הכפר הערבי שוּעפאט.⁹⁵ בחודש מרץ יצאו עובדים של רשות ההשקעות, ועדת הדיור המרכזי וסמנכ"ל משרד הבריאות לבחון מבנה במקום, והוסכם פה אחד כי מצבו מצוין ומתאים ביותר למטרה האמורה.⁹⁵ עם זאת, התכתובת בנושא הייתה דלה ביותר, וביולי ירדה גם הצעה זו מעל הפרק; גם הפעם ללא שום הסבר.⁹⁶

⁸⁸ מדובר בשכונת שוּעפאט, ולא במחנה הפליטים שוּעפאט, שגם הוא נכבש ב־67.

ההנמקות להעברת בית החולים לאבו תור ולשועפאט לא פורטו במסמכים הארכיוניים, אך סביר בעיני שבין יתר השיקולים, אפשר כי לאחר שהעתקת בית החולים למוסררה נכשלה, מקבלי ההחלטות ציפו שבשל חולשתן של השכונות החדשות שנכבשו במלחמה ובשל מיקומן בפריפריה העברת בית החולים אליהן לא תעורר התנגדות ציבורית דומה. אבו תור הייתה פריפריה גיאוגרפית, גם אם שלא כמו מוסררה לא שכנה בקו הגבול עם מדינה זרה. במידה מסוימת היא הייתה גם פריפריה חברתית, שכן דובר ביהודים ממוצא מזרחי או בערבים שישבו עד אז בשטח ירדן. אדמת שועפאט הייתה גם היא פריפריה גיאוגרפית, ואף יותר מזה – פריפריה חברתית – שכן אוכלוסייתה הייתה ערבית בלבד. אפשר אפוא כי לאחר הכישלון ברחוב הנביאים, הניסיון להרחיק את בית המצורעים ממקום מושבו מצא פעם אחר פעם את הפריפריה, את גבולות העיר ואת אוכלוסיית השכנים המוחלשת ביותר שתתקשה להתנגד לו. ניסיונות אלה מלמדים על הבחנות נוספות בחברה הישראלית בשנות השישים בין בעלי הכוח, הממון והקשרים לבין מי שחסרו כוח וקשרים, הבחנות שפעמים רבות תאמו גם את ההיררכיות העדתיות.

אותם מוחלשים היו לא רק בני השכונות הפריפריאליות, אלא גם, ואולי במיוחד, המטופלים בבית החולים, שנדמה שלא זכו להתייחסות בתכתובות ובפגישות שדנו בניסיונות המעבר השונים. קולם לא עולה מהארכיון, ולא קיימות עדויות מפי החולים ולכן אין מידע על דעתם בנושא. התפתחויות רפואיות הובילו לידי כך שכבר בשנת 1949 רבים מהחולים נרפאו ויצאו מבית החולים.⁹⁷ בשנות החמישים המוקדמות, בזכות טיפולים חדשים, חולים רבים כבר קיבלו טיפולים אמבולטוריים בלבד ולא שהו במקום אורח קבע. בשנת 1961 היו רק שלושים חולים מאושפזים, וכ-162 חולים קיבלו טיפול אמבולטורי.⁹⁸ החולים שהמשיכו להתגורר בבית החולים היו הפגיעים והחלשים ביותר, רובם עולים חדשים מארצות המזרח, "אשר אמנם הבריאו ופסקו להיות מדביקים, אולם המחלה השאירה עקבות אשר מונעים את שובם לחיי חברה תקינים ולחיי עבודה. יש שקלסתר פניהם נפגע במדה כזו שקשה להם לשוב ולהתערב בין הבריות ויש שהמחלה פגעה בגפים ועל ידי כך נפגם כושר עבודתם והכוח להתאים להם עבודה לפי יכולתם".⁹⁹

ג. סיכום

מאמר זה חשף את השפעתם של המתחים הלאומיים הגוברים בשנות השלושים והארבעים על בית החולים, מתחים אשר יצרו הבחנות חדשות בין המטופלים לבין עצמם וכן בהתייחסות של הצוות הרפואי והממשל הישראלי כלפיהם. נדמה כי בסוף שנות הארבעים, ולכל הפחות בקרב הממשל הישראלי והממסד הרפואי שלו, ההבחנה בין שייך ודחוי כבר

לא הייתה על בסיס בריאות, אלא על בסיס לאום. שינוי זה, לצד יציאת החולים הערבים משטחי מדינת ישראל לשטחי ירדן בשלהי שנות הארבעים, התאפשר במידה רבה הודות להתפתחויות רפואיות. אלו הביאו אומנם מזור ותקווה לחולים, אך בד בבד עם שחרורם מכבלי דיכטומיית החולה והבריאה הם נכבלו שוב בכבלים חדשים של שייכות ודחייה: ראשית דת ולאום, ובמהרה גם מעמד חברתי-כלכלי ועדתי.

נראה כי החברה היהודית, אשר בשנים הראשונות להיווסדותה ולהתגבשותה של מדינת ישראל הפכה לחברת הרוב, התעניינה במצבם הבריאותי של החולים פחות מאשר בהשתייכותם הדתית-לאומית. נדמה כי בתחילת שנות השישים, עם התבססות ישראל כמדינת העם היהודי, השתנה המצב שוב. אוכלוסיית המצורעים כבר הייתה עתה ברובה המכריע – אם לא כולה – יהודית, ועל כן כבר לא היה מקום להבחנה על פי דת ולאום בינם לבין סביבתם. נדמה אפוא כי עם התבססות המדינה ההבחנה חזרה אל תוך החברה והקהילה היהודית, ועל בסיס רפואי. עם זאת, הניסיונות להעביר את בית החולים מצביעים על כך שבתקופה זו ההבחנה שסבבה את המחלה והמטופלים הייתה גם חברתית-כלכלית. העיר שהלכה וסגרה על מקום מושבו של בית החולים, בין יתר הגורמים, הביאה לצורך להעתיקו למקום חדש. לאחר שניסיון ההעברה הראשון לרחוב הנביאים נכשל עקב התנגדויות של עובדי המרפאה הסמוכה, בניסיונות הבאים כבר ניסו לדחוק אותו לפריפריה גיאוגרפית וחברתית. תחילה לשכונה פריפריאלית יהודית, ולאחר מלחמת ששת הימים לפריפריה הגיאוגרפית והחברתית החדשה – השכונות הערביות המסופחות אבו תור ושוועפאט. באופן זה התלכדו ההבחנות החברתיות-כלכליות והלאומיות לכדי הבחנה רחבה יותר בין בעלי הכוח והקול ובין מחוסריו.

מאז ועד היום עבר המקום תהפוכות נוספות. בשנות השבעים נותר בית החולים במקומו ולא התקיים דיון בנושא העתקתו, אך בשנות השמונים החלו גורמי ממשל שונים לדון בכוונה למכור את הנכס כדי לקדם תוכניות פיתוח: אלה כללו לפי הצעה אחת הקמה של מבנה משרדים במתחם עבור משרד הבריאות, ולפי הצעה אחרת – שיקום ושימור במטרה להנציח את ההיסטוריה של המקום.¹⁰⁰ בסופו של דבר ניצחה תוכנית השימור והשיקום. לאחר החלטת משרד הבריאות בשנת 2000 להפסיק את האשפוז בבית החולים ולהעביר את אחרוני הדיירים לבתי אבות בירושלים העבירה הממשלה ב־2009 את המתחם לידי העירייה כדי שתקים בו מרכז תרבות ציבורי. ואכן, ב־2013 נחנך במקום מרכז תרבות לעיצוב, מדיה וטכנולוגיה. כיום, כלי הטיפול הרפואי הוחלפו בתערוכות אומנות משתנות תדיר של אומנים צעירים, והחולים – בסטודנטים היושבים בבית קפה ובבר עם מחשבים ניידים.

מראי מקום

1. ויקרא יג, מד-מו.
2. בנט, פרקר ורובסון (2008), עמ' 199.
3. קרויאנקר (1987), עמ' 145; מורגנשטרן, (2010), עמ' 87, 99-100; לוי (1998), עמ' 129-128.
4. קרויאנקר (1987), עמ' 174-175; לוי (1998), עמ' 128-130; מורגנשטרן (2010), עמ' 60.
5. קרויאנקר (1987), עמ' 174-175; לוי (1998), עמ' 128-130.
6. לוי (1998), עמ' 128-130; כנען (1927), עמ' 126.
7. אצ"מ, J1/7738/2; כנען (1927), עמ' 126.
8. אצ"מ, J1/7738/2, ביקור בבית החולים לחולי צרעת בירושלים בתאריך 23/8/1934.
9. אצ"מ, J1/7738/2, ביקור בבית החולים לחולי צרעת בירושלים בתאריך 23/8/1934.
10. נורגארד (1936), עמ' 15-16.
11. אצ"מ, J113/6145, ד"ר א' קצנלסון - ביקור בבית המצורעים בירושלים.
12. "מעולם הרפואה הציבורית בארץ", דואר היום, 2 באוקטובר 1935.
13. לרסן (1940), עמ' 11-12.
14. לוי (1998), עמ' 131; אצ"מ, J113/2229, מכתב מד"ר פ' נואק אל הנהלת בית החולים הדסה בתאריך 23/3/1941.
15. אצ"מ, J113/2229, Correspondence with Moravian Leper House, Jerusalem.
16. גולן (2001), עמ' 20.
17. קרויאנקר (2002), עמ' 185.
18. קרויאנקר (2002), עמ' 30, 186; מוריס (2001), עמ' 79; גולן (2001), עמ' 24-30.
19. גולן (2001), עמ' 34-35.
20. אצ"מ, J113/2229, דוח על הביקור בבית חולים לחולי צרעת בירושלים ביום 11/8/1948; Anonymous 1953.
21. נורגארד (1948), עמ' 3.
22. אצ"מ, J113/2229, דוח על הביקור בבית חולים לחולי צרעת בירושלים ביום 11/8/1948.
23. אצ"מ, J113/2229, לשאלת המלחמה נגד צרעת; אצ"מ, J113/2229, דוח על הביקור בבית חולים לחולי צרעת בירושלים ביום 11/8/1948.
24. נורגארד (1951), עמ' 6; נורגארד (1950), עמ' 9.
25. נורגארד (1950), עמ' 9.
26. א"מ, ג-276/47, עמ' 2-7.
27. "1950", אתר בית הנסן (2016); לוי (1998), עמ' 131.
28. נורגארד (1950), עמ' 9.
29. מיילר (2012).
30. טאמארי (2009), עמ' 93-94.
31. אצ"מ, J113/2229, דוח על הב קור בבית חולים לחולי צרעת בירושלים ביום 11/8/1948.
32. נורגארד (1950), עמ' 9.
33. גולן (2001), עמ' 35.
34. א"מ, ג-5086/7, עמ' 300.
35. א"מ, ג-5086/7, עמ' 312.
36. א"מ, ג-5086/7, עמ' 300.
37. נורגארד (1951), עמ' 7.
38. אצ"מ, J113/2229, דוח על הביקור בבית חולים לחולי צרעת בירושלים ביום 11/8/1948.
39. אצ"מ, J113/2229, זיכרון דברים מביקור במוסד לחולי צרעת ירושלים ביום 14.7.1949 על ידי ד"ר זימן, ד"ר גרושקה וד"ר טאושטין.
40. טאמארי (2009), עמ' 200.
41. נורגארד (1951), עמ' 7.
42. לרסן (1959), עמ' 6.
43. לוי (1998), עמ' 131.
44. א"מ, ג-5086/7, עמ' 300; אצ"מ, J113/2229, letter from E. Davis Director of Hadassah to Mrs. Robinson Chairman of the H.M.O committee of Hadassah on August 24, 1949.
45. א"מ, ג-5141/1, עמ' 348.
46. א"מ, כ-150/8, עמ' 117; א"מ, ג-5141/1, עמ' 331.
47. ראו למשל: א"מ, ג-5141/1, עמ' 327.
48. קרויאנקר (2002), עמ' 34.
49. א"מ, גל-4713/10, עמ' 456; א"מ, גל-4713/10, עמ' 454.
50. קרויאנקר (2002), עמ' 32-35.
51. גולן (2001), עמ' 46-59.
52. קרויאנקר (2002), עמ' 35-36.
53. א"מ, גל-4713/10, עמ' 231.
54. א"מ, גל-3039/12, עמ' 196.
55. א"מ, ג-5086/7, עמ' 76; א"מ, גל-12809/13, עמ' 19.
56. א"מ, ג-5141/1, עמ' 247, 315-317, 329, 339, עמ' 340.
57. א"מ, ג-5141/1, עמ' 230.
58. א"מ, ג-5141/1, עמ' 327; א"מ, ג-5141/1, עמ' 348.

- עמ' 212; א"מ, גל- 11845/14, עמ' 187; א"מ, גל- 11845/14, עמ' 130; א"מ, גל- 11845/14, עמ' 113; א"מ, גל- 11845/14, עמ' 111; א"מ, גל- 3039/12, עמ' 547; א"מ, גל- 3039/12, עמ' 384-380; א"מ, גל- 3039/12, עמ' 406.
83. א"מ, ג- 5141/1, עמ' 157.
84. א"מ, ג- 102/31, עמ' 67, 68; א"מ, כ- 150/8, עמ' 123; א"מ, ג- 5141/2, עמ' 137, 141.
85. א"מ, ג- 5141/2, עמ' 121.
86. א"מ, ג- 5141/1, עמ' 130.
87. א"מ, ג- 5141/2, עמ' 86; א"מ, ג- 5141/2, עמ' 90.
88. דרין-דרבקין (1961), עמ' 1-2.
89. עיריית ירושלים (תשכ"ט), עמ' 1; שובל (1968), עמ' 10.
90. עיריית ירושלים (תשכ"ט), עמ' 2.
91. א"מ, ג- 5141/2, עמ' 103.
92. א"מ, ג- 5141/2, עמ' 98.
93. ראו, למשל: א"מ, ג- 5141/2, עמ' 95; א"מ, ג- 5141/2, עמ' 94; א"מ, ג- 5141/2, עמ' 92; א"מ, ג- 5141/2, עמ' 83.
94. א"מ, ג- 5141/2, עמ' 88.
95. א"מ, ג- 5141/1, עמ' 101.
96. א"מ, ג- 5141/1, עמ' 91.
97. אצ"מ, 1113/2229, פרופ' א' דוסטרובסקי למחלקה לרפואה סוציאלית, לשאלת בידוד חולי צרעת, 16.8.1949.
98. א"מ, ג- 5086/7, עמ' 86-88.
99. א"מ, ג- 5086/7, עמ' 300, 198.
100. א"מ, ג- 5141/2, עמ' 26-44, 4; ש"י (2012).
59. א"מ, ג- 5141/1, עמ' 312.
60. א"מ, ג- 5141/1, עמ' 327.
61. קרויאנקר (2000), עמ' 37-38.
62. א"מ, ג- 5141/1, עמ' 267-271.
63. א"מ, ג- 5141/1, עמ' 274.
64. א"מ, ג- 5141/1, עמ' 291.
65. א"מ, ג- 5141/1, עמ' 262. ראו גם: שם, עמ' 260, 265, 267-271.
66. א"מ, ג- 5141/1, עמ' 274.
67. א"מ, ג- 5141/1, עמ' 262.
68. א"מ, ג- 5141/1, עמ' 249; א"מ, ג- 5141/1, עמ' 230.
69. קרויאנקר (2000), עמ' 257-258; צ'רניאבסקי (1979), עמ' 2.
70. צ'רניאבסקי (1979), עמ' 2; עמידר החברה הלאומית לשיכון עולים בע"מ (1961), עמ' 2.
71. צ'רניאבסקי (1979), עמ' 2.
72. יניב, גוגנהיים ובלוך (1986), עמ' 157.
73. א"מ, ג- 5141/1, עמ' 228.
74. א"מ, ג- 5141/1, עמ' 228.
75. א"מ, ג- 5141/1, עמ' 210.
76. א"מ, ג- 5141/1, עמ' 222.
77. א"מ, ג- 5141/1, עמ' 159.
78. א"מ, ג- 5141/1, עמ' 159.
79. א"מ, ג- 5141/1, עמ' 157.
80. ראו למשל: א"מ, ג- 5141/1, עמ' 136-137, 147, 177.
81. א"מ, ג- 5141/1, עמ' 210.
82. ראו למשל: א"מ, גל- 11845/14, עמ' 250; א"מ, גל- 11845/14, עמ' 214; א"מ, גל- 11845/14, עמ' 214.

מקורות

מקורות ראשוניים

ארכיון המדינה (להלן: א"מ), ג- 5086/7

א"מ, ג- 5141/1

א"מ, ג- 5141/2

א"מ, ג- 5086/7

א"מ, גל- 3039/12

א"מ, גל- 4713/10

א"מ, גל- 11845/14

א"מ, גל-12809/13

הארכיון הציוני המרכזי (להלן אצ"מ), J113/2229

אצ"מ, J1/7738/2

"מעולם הרפואה הציבורית בארץ", דואר היום, 2 באוקטובר 1935. http://jpress.org.il/olive/apa/nli_heb/SharedView.Article.aspx?href=DHY/1935/10/02&id=Ar00403

נסח רישום מקרקעין, ספר ירושלים (ח.מ.) דף 5055.
 דרין-דרבקין, ח' (1961), שכונות עוני ואזורי שיקום: בירושלים, בתל אביב-יפו ובחיפה, ירושלים.

עיריית ירושלים (תשכ"ט), ירושלים: שכונות בבירה: אבו תור, ירושלים.
 עמידר החברה הלאומית לשיכון עולים (1961), סקר על שכונת מוסררה, ירושלים (חברה, דיור ותעסוקה), ירושלים.

שובל, יהודית (1968), מחקר חברתי בשכונות ירושלים, ירושלים.

Anonymous, "Last Nurse to Lepers at Jerusalem Dies," *The Wachovia Moravian* Vol. LVII, January 1953.

Canaan, Tawfiq (1927), "Doctor's Report," *Periodical Accounts of the Work of the Moravian Missions*, 12 (2).

Larsen, Johanna (1940), "Leper Home at Jerusalem," *Periodical Accounts of the Work of the Moravian Missions*, 148.

Larsen, Johanna (1959), "The Leper Work in Jordan," *Periodical Accounts of the Work of the Moravian Missions*, 167.

Norgaard, Oggeline (1936), "Leper Home at Jerusalem," *Periodical Accounts of the Work of the Moravian Missions*, 144.

Norgaard, Oggeline (1948), "Leper Home at Jerusalem," *Periodical Accounts of the Work of the Moravian Missions*, 156.

Norgaard, Oggeline (1950), "Leper Home, Jerusalem," *Periodical Accounts of the Work of the Moravian Missions*, 158.

Norgaard, Oggeline (1951), "Jerusalem: The Leper Home," *Periodical Accounts of the Work of the Moravian Missions*, 159.

מקורות משניים

ארנון-אוהנה, יובל (213), מרד ערבי בארץ ישראל 1936-1939, ירושלים.

גולן, ארנון (2001), שינוי מרחבי – תוצאות מלחמה: השטחים הערביים לשעבר במדינת ישראל 1948–1950, באר שבע.

יניב, גיל, דוד גוגנהיים ואלכס בלוך (1986), "מורשה – דמותה של שכונת ספר משוקמת", אריאל, 44–45.

"הנסן, סיפור המקום, 1950", עודכן לאחרונה בעשירי בדצמבר, 2016. <https://hansen.co.il/en/story>

לוי, ניסים (1998), פרקים בתולדות הרפואה בארץ-ישראל 1799–1948, תל אביב. מורגנשטרן, אברהם (2010), צרעת ומצורעים בירושלים במאה ה-19: תולדות בתי החולים הגרמניים פרוטסטנטיים למצורעים בירושלים 1867–1918, חיפה.

מוריס, בני (2001), לידתה של בעיית הפליטים הפלסטינים 1947–1949, תל אביב. צ'רניאבסקי, אירית (1979), מורשה: מדריך תכנון לשיקום, ירושלים. קרויאנקר, דוד (1987), אדריכלות בירושלים: הבנייה האירופית-נוצרית מחוץ לחומות 1855–1918, ירושלים.

קרויאנקר, דוד (2000), רחוב הנביאים, שכונת החבשים ושכונת מוסררה: סיפורו של מקום – דיוקנה של עיר. ירושלים 1850–2000, ירושלים.

קרויאנקר, דוד (2002), טלביה, קטמון והמושבה היוונית, ירושלים. שהם-שטיינר, אפרים (2007), חריגים בעל כורחם: משוגעים ומצורעים בחברה היהודית באירופה בימי הביניים. ירושלים.

שי, אלי. מסע בעקבות השלדים בארון של בית המצורעים. 29 בינואר, 2012. <http://www.nrg.co.il/online/54/ART2/399/529.html>

Bennett, Brian H., David L. Parker and Mark Robson, "Leprosy: Steps Along the Journey of Eradication." *Public Health Reports* Vol. 123, No. 2 (2008): 198–205.

Miller, Daniel (2012, April 16), "There Were no Arabs and Jews; Interview with Salim Tamari, retrieved from <http://blog.berlinbiennale.de/en/allgemein-en/there-were-no-arabs-and-jews-interview-with-salim-tamari-27368>. Date of access December 31, 2016.

Tamari, Salim (2009), "Lepers, Lunatics and Saints: The Nativist Ethnography of Tawfiq Canaan and his Jerusalem Circle," in Salim Tamari (ed.), *Mountain against the Sea: Essays on Palestinian Society and Culture*, California.